

Jacqueline van der Waals

Het komt vaak voor dat er flarden muziek in mijn hoofd hangen. Nogal eens op onverwachte momenten, zoals 's ochtends bij het wakker worden, of als ik een rondje wandel of fiets. Ik weet niet welke associaties ten grondslag liggen aan die melodieën, die kunnen overal en nergens vandaan komen. Of het gaat soms om een los woordje uit een liedregel. Dan is het soms nog een hele kunst om de beginregels en daarmee de precieze herkomst van het lied te achterhalen. Onlangs overkwam me dat met de regels: *Vader, wat Gij doet is goed*. Gelukkig wist ik dit keer wel snel om welk lied het ging, namelijk *Wat de toekomst brengen moge, mij geleidt des Heren hand*. Ik ken dit lied al heel lang: het stond als gezang 300a in de 'Bundel 1938', de *Psalmen en Gezangen voor den eredienst der Nederlandse Hervormde Kerk*. Als lied 293 kwam het onveranderd in het Liedboek voor de Kerken uit 1973. Auteur: Jacqueline van der Waals (1863-1922).

Ik ben nog eens nauwkeuriger naar het lied gaan kijken. Opvallend vond ik het begin van het derde couplet: *Laat mij niet mijn lot beslissen: zo ik mocht, ik durfde niet. Ach, hoe zou ik mij vergissen, als Gij mij de keuze liet!* Als je dit zo leest, lijkt het een oproep tegen euthanasie. Maar is het dat ook?

Op Wikipedia staat het volgende over de liedschrijfster te lezen: Jacqueline Elisabeth van der Waals werd geboren als dochter van J.D. van der Waals, een wereldberoemd natuurkundige en Nobelprijswinnaar, naar wie de Vanderwaalskracht is genoemd. Jacqueline van der Waals doorliep de HBS en studeerde thuis voor de hulpakte voor het onderwijs en de M.O.-akte voor geschiedenis. Ze was lerares in Doorn, Bloemendaal en Amsterdam. Daarnaast vertaalde zij onder meer uit de Scandinavische talen en schreef essays over Søren Kierkegaard, Henrik Ibsen en Selma Lagerlöf. Gedichten schreef zij aanvankelijk onder het pseudoniem Una Ex Vocibus (Latijn voor 'Een van de stemmen'). De beginletters hiervan komen overeen met die van Ursule Eleonora Velt, de hoofdpersoon van haar autobiografische roman Noortje Velt (1907).

Achter in het Liedboek voor de Kerken staat over Van der Waals: *zeer begaafd, maar gehandicapt door zwakke gezondheid*. In Wikipedia lezen we echter dat zij deed aan tennissen, schaatsen, wandelen en bergbeklimmen, activiteiten die in haar gedichten terugkomen. Ook nam ze deel aan studiegroepen waar ze filosofen als Kierkegaard en Nietzsche besprak. Dan gaat het verder: In 1921 wordt maagkanker bij haar geconstateerd. In haar gedichten wordt duidelijk dat ze, juist nu ze weet dat ze binnenkort zal sterven, het leven nog intenser beleeft. Ze komt tot een aanvaarding van het leven en de dood.

Op de website <http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/waals/> (waarop zo te zien al haar poëzie en proza is gepubliceerd) lezen we meer over Jacqueline van der Waals. *In tegenstelling tot veel dichters die hun onderwerp van buiten bekijken, zijn van der Waals gedichten zeer persoonlijk, uit haar hart. Daarom schreef ze eerst onder pseudoniem Una ex Vocibus (één van de stemmen). Bij sommige gedichten is het genant, om deze gevoelens aan de wereld te tonen. Vooral voor een stijve Hollandse, die haar gevoelens liever niet toonde. Maar na het verschijnen van de eerst bundel ontdekte iemand dat zij de auteur was en haalde haar over haar naam onder de gedichten te zetten. Een aantal thema's komt steeds terug. Een eerste thema is de dood. Eerst een verlangen naar de dood, zoals in Heimwee, een misschien niet helemaal gemeend spelen met zelfmoord, om daar toch maar vanaf te zien. ... Later, als ze weet dat ze stervende is, komt ze tot aanvaarding van dood én leven, (Annunciatie. Haar bekendste werk, de postuum uitgegeven "Laatste Verzen", zijn voor een groot deel aan de dood gewijd.*

Bovenstaande regels versterken het vermoeden dat in het derde couplet van 'Wat de toekomst brengen moge' het inderdaad gaat over afzien van zelfdoding of euthanasie. Van een ander gedicht wordt ook gesteld dat daarin een sprake is van een wending naar het leven:

De beuken (Jacqueline E. van der Waals, uit Nieuwe verzen)

*Ik keek naar het huis, naar het oude huis,
Dat stil in het licht lag te droomen,
Ik hoorde het fluisterend bladergeruisch
Der oude beukeboomen,
Die bevend wakker staan geschrikt
En nieuwen jammer vreezen...
Ik heb de boomen toegeknipt,
Ze met een glimlach toegeknipt,
Opdat ze niet bang zouden wezen.*

In het Liedboek voor de Kerken is een aantal liederen van Van der Waals opgenomen. Hoe geliefd deze zijn bleek nog eens in 2006, toen in een verkiezing van het mooiste religieuze lied onder NCRV-luisteraars *Wat de toekomst brengen moge* (Lied 293) en *De dag door uwe gunst ontvangen* (Lied 393) bij de eerste tien eindigden. Andere liederen uit het liedboek waar haar naam als vertaalster bij staat: Lied 181 (*Noem de overtreding, mij die Gij begaan hebt*) en 456 (*Zegen ons Algoede*).

Maar ze heeft ook gedichten geschreven, die - volgens de opsteller van het artikel in Wikipedia - zeker niet in een gezangenboek geplaatst worden, bijvoorbeeld *Bitterheid*.

Bitterheid (Jacqueline E. van der Waals, uit Nieuwe Verzen)

*Het woord, dat mij met kracht omgordde,
En vrede en vreugd gaf,
Is alsem voor mijn mond geworden,
En voor mijn ziel een straf.*

*De naam, die al mijn onrust stilde...
Het fluisterzachte woord,
Waarop ik eenmaal pleiten wilde,
Staande aan 's Hemels poort -*

*Dien Grooten Naam, zal ik niet noemen,
Die grendels open schoof,
Vraagt God den grond, waarop ik roeme?
"Heer, op mijn ongelooft."*

Naast de gedichten heeft Jacqueline van der Waals ze ook enig proza geschreven, zoals Het sprookje van de boze fee, over de gave - in de ogen van de fee was het een gave - die ze doornroosje gaf. Verder schreef ze één novelle, 'Noortje Velt' (1901), over opgroeiende meisjes van de intellectuele burgerij in de veranderende wereld van de negentiende eeuw. Ik heb het begin en het einde daarvan doorgelezen, maar vond deze novelle wel heel dichtbij de meisjesromans komen uit de Kluitman-serie, waarvan er dertien in een dozijn gaan.

Het laatste hoofdstuk begint zo: *Noortje kwam thuis van het tennisveld. Met haar tennisracket in de hand keek ze vrolijk, haast overmoedig rond. Zoals ze daar liep met vlugge, veerkrachtige tred, de wangen gekleurd door de inspanning, de ogen nog vol van de pret van het spel, zag ze er waarlijk gezond en gelukkig uit. Dat voelde ze zelf, en daarin liep ze zich nu te verheugen.*

Het boek eindigt als volgt: *Tante was ziek geweest, ze lag op de chaise longue, en haakte aan haar spreij. Nu, bij Nora's binnenkomen, had ze even opgekeken en een goedkeurende blik geworpen op het nog heel jong figuurtje, en het grijze japonnetje, dat Nora zo goed stond. Tante was trots op haar nichtje op hetgeen ze onder haar leiding geworden was.*

'Nee?' vroeg Nora vol belangstelling.

'Ik dacht er aan, hoe verbazend je veranderd bent, sinds de dag dat je hier op Ekedal bent gekomen.'

Toen zag Noortje zich weer als kind... zoals ze die eerste meimorgen door het bloeiende pijpkruid had gelopen, met haar smart om het voorbijgegaane en haar vreugde in de heerlijkheid om haar heen, met haar levensmoeheid en haar praktische belangstelling in het leven, dat voor haar lag... en ze glimlachte.

'Ten goede of ten kwade, tante?' vroeg ze schertsend.

'Dát weet je wel, kind,' sprak tante en ze legde liefkozend haar hand op die van haar nichtje.

En Noortje wist het ook wel, en ze was waarlijk dankbaar voor tantes aandeel in de grote liefde, die haar omringde. 'Het komt er niet zoveel op aan,' dacht ze, 'of we elkaar begrijpen, dat kan nu eenmaal niet en behoeft ook niet... als we maar houden van elkander.'

Op <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/waals> lezen we nog meer over de schrijfster: Over het werk van Jacqueline van der Waals is het oordeel nogal verschillend. Het is soms makkelijk en weinig gespannen, vriendelijk, rijmend en beschrijvend, zodat een fel criticus als Marsman zelfs van scheurkalenderpoëzie durfde te spreken. Dat is onbillijk, maar het is zeker waar dat in haar vroege gedichten niet veel van blijvende waarde is te vinden. Maar zij groeide in zeggingskracht, en haar late gedichten tonen veel meer kracht en spanning. Terecht als het hoogtepunt van haar werk moeten de 'Laatste verzen' worden beschouwd, geschreven toen

zij wist dat zij sterven moest. Deze gedichten zijn, zoals Martinus Nijhoff opmerkte, bewonderenswaardig om hun volmaakte zuiverheid. Zelden of nooit is de aanvaarding van de dood op zo'n heldere wijze onder woorden gebracht: 'De eenvoud van deze resignatie behoeft geen woord van uitleg. In zuiver water ziet men de bodem.' In haar laatste essay, 'Aesthetische overdenking', in 1922 verschenen in Onze Eeuw, zette Jacqueline van der Waals haar opvattingen over het wezen van de kunst uiteen. Dat kon, zo rechtvaardigde zij haar geestelijke ontwikkeling, niet anders zijn dan de expressie van het eigen innerlijk, 'tendensloze alleenspraak', zonder enige bijbedoeling. De eenzame Kierkegaard was daarbij haar grote voorbeeld en haar geloof een existentiële keuze en een volstreekte overgave aan God.

Omdat ik de bewuste plant ken (de moderne Nederlandse naam is Welriekende nachtorchis), heb ik het volgende vroegere gedicht opgezocht:

Plantanthéra Bifolia (Jacqueline E. van der Waals, onder het pseudoniem U.E.V, = Una Ex Vocibus)

Wit ivoren standelkruid,

Plantanthéra Bifolia!

Weenende, weenende ben ik uit-

Gegaan in leed en duisternis,

In leed en zwarte duisternis.

Plantanthéra Bifolia!

Ik heb gedood in den donkeren nacht.

In den zomernacht,

Ik ben gegaan waar de weg mij bracht.

Door een laan van donkere boomen

Ben ik gekomen

Aan een glanzend wit moeras.

Het lichte zilveren nevelkleed

Dekte het donkere poelenleed,

Dat dood en begraven was.

O! dat mijn leed zich begraven liet

Diep beneden - diep beneden -

(Stil mijn ziel! het is lang geleden,

Wek het gestorvene niet!)

Ik heb gedood in den nacht,

In den zoelen zomernacht,

Mijn oogen schreiden,

De bloemen zeiden:

"Drink de geuren, die ik verspreid,

Allen, die treuren,

Schenken mijn geuren

Vergetelheid".

Ik dronk de geuren, mij toegezonden,

Als zoeten wijn,

Zij kusten mijn wonden,

Zij susten mijn pijn,

Zij stilden mijn wilde

Gedachten en brachten

Mij zoete verdooving

En ruste van pijn.

Maar om wat voor leed en pijn gaat het in bovenstaand gedicht? Dat blijft volkomen vaag.

Uit de laatste, posthuum uitgegeven, bundel Laatste verzen komt het volgende gedicht. Het heeft in mijn beleving een sterk mystieke lading, zonder enig spoor van goedkope Weltschmerz of vroomheid. De dichteres lijkt zich hier te hebben losgemaakt van rijm en metrum, een afscheid van het aardse bestaan.

Gods tegenwoordigheid (Jacqueline E. van der Waals, Laatste verzen)

Wanneer ik mij, o Alomtegenwoordige, het meest Uw tegenwoordigheid bewust was,
En ik U om en in mij wist, Gij, die het groot heelal met Uwe tegenwoordigheid vervult -
In Uw bijzijn, mijn God, bezat ik U het minst.

Doch, wanneer ik Uw afzijn gevoelde als dat van een verren vriend,
En mijn liefde en verlangen naar U uitgingen om Uw zoekende liefde te ontmoeten,
Tot het mij werd, o mijn Beminde, of onder de talloze scharen, die Gij liefhebt, geen ziel zoo begenadigd
ware door Uwe goddelijke min,
En gij de gansche creatuur rondom vergeten hadt, om U alleen tot mij te keeren -
Zoo gevoelde ik mij, o mijn God, het gelukkigst in Uw liefde.

Is het mogelijk, U nog volmaakter te bezitten?

In Uw tegenwoordigheid te treden en niet de oogen met de handen te verhullen, waar zelfs de heilige engelen zich met vleugelen het aanschijn dekken voor U, o aller glansen Majesteit?

Moet niet, wie God ziet, sterven?

Zoo laat mij sterven, mijn God, wanneer heb ik ooit naar Uw eeuwige zaligheid gevraagd?

Om terug te komen op 'Wat de toekomst brengen moge': dit lied heeft vier coupletten, drie van acht regels en de laatste met maar vier:

*Waar de weg mij brengen moge
aan des Vaders trouwe hand
loop ik met gesloten ogen
naar het onbekende land.*

Dit vierde couplet kun je als antwoord zien op het eerste, dat eindigt met twee 'leeropdrachten': *leer mij volgen zonder vragen*, en *leer mij slechts het heden dragen*. In het vierde couplet zijn zulke opdrachten niet meer nodig: als je met gesloten ogen naar het onbekende land loopt hoef je niet meer te leren, een bevrijding van het aardse bestaan.

In de gezangenbundel uit 1938 staat 'Wat de toekomst brengen moge' met twee verschillende melodieën: 300 en 300A. De eerste - die ik nooit heb horen zingen - is van de Nederlander Adriaan Engels, de tweede en veel bekendere is van John Zundel. Deze in Duitsland geboren en gestorven organist (1815-1882) werkte enkele decennia in de VS, en is vooral bekend geworden door een melodie die hij 'Beecher' noemde en die gebruikt wordt voor het bekende lied van Charles Wesley: 'Love divine, all loves excelling'.

Heeft Jacqueline van der Waals haar lied 'Wat de toekomst brengen moge' geschreven met de melodie van een (ander) lied van John Zundel in haar hoofd? Die melodie zou dan te vinden moeten zijn in de bundel 'Christian Heart Songs', uitgegeven in 1870. Een ander lied dat op genoemde melodie wordt gezongen: 'Ik heb geloofd en daarom zing ik'. Op wiens verzoek heeft Adriaan Engels later een nieuwe melodie voor 'Wat de toekomst brengen moge' geschreven? Dat kon ik niet meer achterhalen. Niet belangrijk, ik vind het bovendien niet een van zijn sterkste producten.

Ten slotte: waarom is 'Wat de toekomst brengen moge' zo populair geworden? Vanwege de eenvoud van de woorden, de overgave, gods- en hemelvertrouwen die eruit spreken? Ik schreef al hoe de eerste vier regels van het derde couplet geïnterpreteerd kunnen worden als afsluiting van een groot geestelijk conflict. Voor moderne spirituele twijfelaars zijn wellicht de regels uit het tweede couplet geschikt om in te lijsten: *Heer, ik wil uw liefde loven, al begrijpt mijn ziel u niet. Zalig hij, die durft geloven, ook wanneer het oog niet ziet.*

Het lied is geschreven naar vertrouwen en overgave toe, maar vanuit een gevoeld gebrek, een niet begrijpen. Dat te kunnen loslaten en in een lied opschrijven: zij heeft dat inderdaad op zeer zuivere wijze en zonder bijbedoelingen verwoord.

Jan Bouterse

Alphen aan den Rijn, 22 november 2011